

УДК 316.48

ЮРІЙ ПРИВАЛОВ,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальних експертиз Інституту соціології НАН України

ВАЛЕРІЙ КАЗАКОВ,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії і теорії соціології Інституту соціології НАН України

Розуміння “розколу” в соціологічній літературі

Анотація

У статті здійснено спробу розв’язання двох взаємозалежних актуальних проблем: проблеми методології дослідження сучасних соціальних конфліктів і проблеми соціального розколу. При цьому автори припускають, що концептуалізація феномену розколу і створення, принаймні часткового, категоріального апарату теорії розколу можуть дати нам інструмент розв’язання проблеми методології дослідження сучасних конфліктів. Конкретніше: з погляду авторів, у сучасному суспільстві на базі численних і різноманітних соціальних груп, які не є класичними класами, позбавлені партійної й ідеологічної єдності, не вирізняються постійною та сталою ідентичністю й усталеною ідентифікацією, можуть виникати “нові соціальні рухи”, котрі не мають антисистемного характеру, але являють собою специфічну форму “нового соціального конфлікту” і виявляються в суспільстві як розколи некласового характеру.

Ключові слова: *розкол, різновиди розколу, конфлікт, методологія, класовий аналіз, конфліктний функціоналізм, діалектична теорія конфлікту, цивілізаційний підхід, нові соціальні рухи, соціальна група, клас, соціальні зміни, ідентичність*

Досліджувана у статті проблема або її окремі аспекти давно актуальні в рамках західної соціології. Для обґрунтування цього, мабуть, достатньо зга-

дати відомих соціологів, котрі зверталися до неї, таких як С.Ліпсет, А.Турен, Р.Дарендорф, І.Валерстайн. Проте в останні десятиліття ця проблематика ще більше актуалізувалася, що зумовлено низкою причин.

По-перше, розпад СРСР і завершення глобального протистояння двох наддержав, а також закінчення “холодної війни” призвели до руйнації механізмів стабілізації світової системи, що існували раніше. Це виявилось: а) у виникненні численних локальних і регіональних “постхолодних” конфліктів, особливо етнічних і цивілізаційних, супроводжуваних етнічними “чистками”; б) у виникненні й неабиякому поширенні “нового тероризму”, а також різноманітних форм “нової війни”; в) у нездатності глобальних суб’єктів, включно зі США, відвертати, локалізувати, протистояти вище зазначеним новим глобальним ризикам, а також запобігати або ліквідувати їхні деструктивні наслідки.

По-друге, як наслідок першого чинника загострилися і поглибилися, а також стали чіткіше усвідомлюватися численні деструктивні й негативні наслідки глобалізації у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, включно з політичною, соціокультурною і цивілізаційною.

По-третє, у результаті зазначених вище об’єктивних причин відбулася дестабілізація ще наявного старого світового порядку національних держав і виникла його криза, що означало початок переходу до нової світ-системи, супроводжуваного численними й різноманітними конфліктами та розколами.

По-четверте, на всіх рівнях суспільства виникають нові суб’єкти світового, регіонального, глокального і місцевого характеру, що вимагають перерозподілу влади, суверенітету, власності та ресурсів, а також більшої міри свободи дій. Їхні структура, рівень складності, багатогранність і мозаїчність можуть бути вельми різноманітними та мінливими.

Слід зазначити, що вказані причини виявляються не лінійно-послідовно, а в різних сполученнях, перетинаючись, комбінуючись, синтезуючись і породжуючи ефект мультиплікації.

Тотально і якісно змінюваний світ ставить перед соціологією багато питань, включно з фундаментальними. Президент Міжнародної соціологічної асоціації 1998–2002 років Альберто Мартінееллі у своїй доповіді XV Конгресу асоціації наголосив: “Тема нашого конгресу віддзеркалює базове питання соціології, що його ми сьогодні ставимо собі: який інструмент ми маємо для опису, інтерпретації, пояснення і завбачення соціального світу ХХІ століття?” [Мартінееллі, 2002: с. 3].

При цьому Мартінееллі виходить із допущення, що “соціальний світ на початку ХХІ століття дедалі більше стає єдиним, залишаючись розколотим, конфліктним, ієрархічним і нерівним. Він одночасно і глобальна система, і розколотий світ з безпрецедентними можливостями більшої справедливості й добробуту для всіх і безпрецедентними загрозами ядерної війни й екологічної катастрофи” [Мартінееллі, 2002: с. 3].

Як саме порушене Мартінееллі питання, так і його передумови, потребують, з його точки зору, “фундаментального перегляду основних концепцій соціологічної традиції”. Він зазначає, що виник “попит на нові концепції, нові теорії та нові наративи”.

Виходячи з логіки та змісту доповіді Мартінееллі, можна зробити кілька висновків щодо порушеної у статті проблеми. По-перше, необхідна зміна або перегляд методології дослідження, зокрема методології соціального конфлікту, її засобів, методів, парадигм. Це виявляється і завдяки створенню нових концепцій і теорій соціального конфлікту, а конкретніше — шляхом перегляду категоріального апарату чи створення нового. У подальшому автори статті це судження позначатимуть як завдання, або проблему 1.

По-друге, Мартінееллі порушує й актуалізує проблему розколу сучасного світу. Наприклад, він пише: “Соціальний світ у XXI столітті — це і єдина система, і розколотий світ. Глобалізація відзначена напруженням між глобальною економічною і технічною взаємозалежністю та соціальною взаємопов’язаністю, з одного боку, і культурною фрагментацією та політичним розколом — з іншого” [Мартінееллі, 2002: с. 5]. Інакше можна сказати — необхідно розв’язати проблему розколу як деякого соціального феномену, а конкретніше відповісти на низку питань: що таке розкол, якими є можливі його типізація і класифікація, що може бути об’єктом розколу і які його суб’єкти, який можливий механізм та етапи його перебігу тощо. Автори статті в подальшому позначатимуть це судження як завдання, або проблему 2.

Пізніше, у 2009 році, актуалізуючи проблему розколу та пояснюючи свою попередню позицію, Мартінееллі напише, що “глобальні” класи світового суспільства “надто різномірні й розколоті”, “вони розколоті, фрагментовані за національними та культурними лініями і не діють як єдиний політичний актор” [Мартінееллі, 2009: с. 8].

Глобалізація, своєю чергою, загострюючи проблему розколу, виявляється поки нездатною привести до виникнення єдиного світового суспільства в будь-яких його формах, наприклад, національної держави світового рівня, світового транснаціонального громадянського суспільства, інституцій поліархаїчного глобального управління в демократичному світовому суспільстві тощо [Мартінееллі, 2009: с. 5–15].

Узагальнюючи викладене вище, можна коротко сказати: проблеми 1 і 2 наразі дуже актуальні в соціології.

Проблема 1 у дещо специфічній, але публічній і “м’якій” формі виявилася, наприклад, у дискусії на сторінках часопису “Социологические исследования” між авторами праць з конфліктології доктором політичних наук, професором кафедри соціології та політології Воронежського державного університету А.Глуховою і членом-кореспондентом РАН А.Дмитрієвим. Зокрема, А.Глухова у низці своїх рецензій на праці А.Дмитрієва стверджує, що в рамках конфліктології існує дві головні парадигми: структуралізм (діалектична теорія конфлікту) і конфліктний (“позитивний”) функціоналізм. Останній вона визначає і як позитивний (“конфліктний”) функціоналізм. Понад те, обидва ці напрями вона іноді визначає не як окремі парадигми, а лише як структурну і функціональні гілки однієї конфліктологічної парадигми. Інакше можна сказати, що Глухова, якщо не заперечує цілком роль класової, або марксистської парадигми для дослідження конфліктів, то, як мінімум, ставить її під сумнів, особливо у варіанті, викладено-

му А.Дмитрієвим у книзі “Конфліктологія: Учебное пособие для студентов вузов” (2000).

Вона також указує, що існує група відомих соціологів, які “створювали свої концепції у взаємодії з Марксом і на протигагу його висновкам. Не клас, а еліта (“аристократія”) є, на їхню думку, головним суб’єктом політичного конфлікту, і вся попередня історія була, з їхнього погляду, історією боротьби аристократій” [Глухова, 2001: с. 147].

Своєю чергою, А.Дмитрієв, напевно, відповідаючи на критику Глухової, але загалом рецензуючи її книгу “Политические конфликты: основания, технология, динамика” (2000), пише: “...усе ж хотілось би прочитати про те, як співвідноситься запропонований автором тип статусно-рольових конфліктів із класовими конфліктами в марксистському трактуванні їх, а також якими є перспективи виникнення класових конфліктів у майбутньому” [Дмитриев, 2001: с. 146].

Підсумовуючи, можна коротко і схематично зазначити, що дискусія присвячена тому, яку методологію переважно використовувати при дослідженні сучасних конфліктів: класовий аналіз у будь-яких його формах, включно з марксистським, конфліктний функціоналізм чи діалектичну теорію конфлікту (структуралізм)? Це питання можна ще більше спростити до стислої формули: Маркс — Зимель (Козер) — Дарендорф?

Проте це питання значно складніше, що, власне, визнають і самі учасники дискусії. Наприклад, доктор філософських наук, професор В.Серебрянников у своїй книзі “Социология войны” ще 1998 року стверджував: деякі дослідники вважають, “що типологію сучасних війн нібито краще будувати з позицій не формаційного, а цивілізаційного підходу” [Серебрянников, 1998: с. 20]. На думку самого Серебрянникова, “цивілізаційний підхід, доповнюючи формаційний, не може бути провідним” [Серебрянников, 1998: с. 20]; він “не дає можливості зрозуміти смисл і зміст” останніх сучасних війн у Перській затоці, на Балканах і в пострадянському просторі: “Скрізь ми виявимо недостатність, поверховість, невизначеність цивілізаційного підходу” [Серебрянников, 1998: с. 21].

У 2005 році А.Глухова у статті “Політична конфліктологія перед викликами глобалізації” узагальнила свої погляди на проблему методології дослідження соціальних конфліктів (проблему 1).

По-перше, вона запропонувала своє розуміння цілей і завдань методології дослідження конфліктів: “Зміна парадигм дослідження конфліктів завжди була тісно пов’язана із динамікою суспільних змін, а самі методологічні підходи — незалежно від артикуляції у них власне політичної проблематики — намагалися дати відповідь на два питання: як забезпечити цілісне існування суспільства (курсив наш. — Ю.П., В.К.) і як співвідносять-ся суспільний порядок і його зміна” [Глухова, 2005: с. 100].

По-друге, Глухова запропонувала свій варіант історії розвитку методології дослідження соціального конфлікту, у якому виокремлює три етапи. Перший етап, від середини XIX століття, “втілював панування як марксистських, так і немарксистських теорій. На протигагу ідеї К.Маркса про те, що класовий конфлікт є основою пояснення історії, стверджувалося, що соціальний конфлікт невіддільний від усього культурного життя (М.Ве-

бер), має психологічну природу і виконує як позитивні, так і негативні функції (Г.Зимель), виступає рушійним чинником соціокультурної динаміки (П.Сорокін)”. Другий етап — від середини ХХ століття — загалом характеризується “переважанням структурно-функціональної методології”. У її рамках конфлікт розглядався як патологія, а цілі дослідження були зорієнтовані на досягнення рівноваги суспільства та його інтеграцію. Така позиція наразилася на “різку критику функціоналістів, які розглядають конфлікт як “приборканий” чинник поступального розвитку суспільства (Л.Козер), а також структуралістів, котрі потлумачували його як невіддільний елемент соціальної дії (Д.Дарендорф)” [Глухова, 2005: с. 101]. Третій етап — від кінця ХХ століття. Хоча А.Глухова і пише, що “нові політичні реалії дістали відображення в різноманітних теоретичних підходах” [Глухова, 2005: с. 101], цей висновок вона недостатньо обґрунтувала. Вона лише перелічує низку концепцій та ідей, що виникли на зламі століть, серед яких і концепція Ф.Фукуями, що “претендувала” на статус наукової парадигми, що фактично зводиться до “ілюзії гармонії”.

Разом із тим Глухова вказує на зростання ролі цивілізаційного підходу: “Стає популярною концепція С.Гантингтона, яка акцентує роль цивілізаційної солідарності людей у боротьбі за обмежені ресурси — територію, сировину чи владні повноваження” [Глухова, 2005: с. 104].

Крім наголошування зростання ролі цивілізаційного підходу в дослідженні конфліктів, Глухова вважає, що певні ідеї таких відомих соціологів, як П.Штомпка, В.Огборн, Р.Дарендорф, у “сукупності породили нову парадигму соціальної та політичної зміни — парадигму *травми*, що поступово впроваджується у сферу гуманітарних і соціальних наук” [Глухова, 2005: с. 104]. На думку російського конфліктолога: “Смисл її в тому, що радикальна соціальна чи політична зміна, що заторкнула тканину культури, тобто саму основу здатності суб’єктів до соціального творення, породжує тривалі, хворобливі й дисфункціональні для суспільства наслідки: роздвоєння, *розкол* (курсив наш. — Ю.П., В.К.), суперечливість, конфлікт усередині культури” [Глухова, 2005: с. 104]. Руйнування старого світу культури, традицій, символів і загалом світогляду породжує фундаменталізм у будь-яких його формах — національних, релігійних, політичних, що є вельми сприятливим ґрунтом для появи тероризму: “Зіткнення фундаменталізму з космополітизмом вочевидь стане головною битвою ХХІ століття” [Глухова, 2005: с. 104].

У результаті свого аналізу Глухова доходить кількох дуже важливих висновків-запитань, які, власне, конкретизують наведені вище положення Мартінеल्ली, позначені авторами як проблема 1. Зокрема, вона стверджує, що “питання про те, як примирити конфліктологічну теорію із сучасними реаліями, поки залишається без відповіді”. Другий висновок Глухової — вислід із першого: з її погляду, конфліктологія “опиняється перед нелегким вибором нової дослідницької парадигми, теоретико-методологічного інструментарію, предметного поля, поняттєвого апарату тощо” [Глухова, 2005: с. 102]. Тобто Глухова знову вказує на проблему 1 (у термінах авторів цієї статті).

Розкриваючи зміст цих проблем, Глухова стверджує, що раніше використовувана методологія, тобто діалектична теорія конфлікту, конфліктний функціоналізм, класовий аналіз та інші теорії, являли собою раціональну конфліктологію, але зараз ситуація змінилася. Зокрема, вона пише: “Класичні конфліктологічні теорії чітко фіксували предмет і об’єкт конфлікту, його причини та джерела, суб’єктів та їхні поведінкові стратегії. Теоретичні висновки, ґрунтовані на базисі раціональної конфліктології, імпліцитно передбачали можливість врегулювання або розв’язання конфліктів, а отже, виконання ними низки конструктивних функцій... У даний час змінюються всі параметри класичного аналізу політичних конфліктів” [Глухова, 2005: с. 102]. Загалом вона вважає: “Сьогодні ще далеко до чітких і переконливих концепцій, перевірених технологій і методик урегулювання нових конфліктних протиборств” [Глухова, 2005: с. 106].

Водночас виникає питання: якщо серед викладених Глуховою концепцій вона, посилаючись на судження вельми авторитетних соціологів, особливу увагу приділила парадигмі травми, то якою є роль цієї парадигми в рамках дослідження конфліктів?

У цьому плані видається цікавою думка кандидата соціологічних наук, наукового співробітника Інституту соціології НАН України Олександра Шульги. Посилаючись на книгу Дж.Александера “Культурна травма і колективна ідентичність” (2004), він вважає, що результатом втрати домінантним універсумом своєї культурної гегемонії та свого центрального статусу є колективна культурна травма. Вона “є різким порушенням звичного порядку. У випадку з колективною травмою це порушення відчуття безпеки в людей, які належать до цієї спільноти, але — що значно важливіше — це різке порушення почуття співпричетності, належності, зв’язку в рамках даного колективу. Усе це призводить до того, що індивіди безжально вириваються з їхніх рутинних, а тому зрозумілих і прогнозованих відносин” [Шульга, 2014: с. 123]. Суспільство поділяється на носіїв універсуму, що втратив культурну гегемонію, і носіїв альтернативного універсуму, які сприймають зміни, що відбулися, не як травмувальні, а як позитивні. “Звідси і розкол за цілою низкою питань у суспільствах, що переживають такого роду процеси” [Шульга, 2014: с. 123], — доходить висновку О.Шульга. При цьому він зазначає, що “суспільства, які переживають зміну символічних універсумів, виявляються на тривалій період розколоти ми за низкою найважливіших питань як теперішнього, так минулого і майбутнього” [Шульга, 2014: с. 124].

Одним із перших на Заході до проблеми розколу (проблеми 2), можна сказати, звернувся американський соціолог Сеймур Мартін Липсет. Уже 1968 року у своїй статті “Політична соціологія” він писав: “...дослідники виборів цікавилися насамперед співвідношенням між політичними партіями і такими типами розколу, як класові, професійні, релігійні, етнічні та регіональні відмінності, розглядаючи їх переважно як чинники, що породжують політичні чвари, а не чинники політичної згоди” [Липсет, 1972: с. 214]. З цього висловлення випливає, що Липсет розуміє розкол як деякий стан, а не дію, стан, що породжує чвари (конфлікти). З цього ж судження, а також із логіки й подальшого тексту випливає, що Липсет як близькі або тотожні термінові “розкол” використовує й інші — “відмінність”, “розмежування”,

“поділ” тощо. З наведеного судження також випливає, що існує класовий розкол поряд з іншими типами розколу.

Доволі важливим у розумінні розколу Ліпсетом у цей період (1968 рік) є його поділ (класифікація) розколів на два різновиди. Перший — це розкол між відносно постійними, стабільними, стійкими stratami суспільства, між вищими і нижчими за соціальним статусом, рівнем доходів, ступенем влади та ін. Прототипом такого розколу, на думку Ліпсета, є “класова партія”. Цей різновид розколу, з точки зору авторів статті, можна умовно визначити як розкол класовий, ідеологічний або партійний.

Розкол другого різновиду — це розкол “між окремими групами, що мають надто несхожі уявлення про ідеальне суспільство” [Ліпсет, 1972: с. 214]. Прототипом такого розколу є, на переконання Ліпсета, — “партія релігійна”. Указані групи не є класом, вони не є навіть у строгому сенсі соціальною групою суспільства, не мають рис сталості та постійності. Члени цих груп не мають спільної партійності та єдності ідеологічних поглядів, вони дуже різняться між собою.

Слід зазначити, що у згаданій статті Ліпсет намагається виявити деякі зв’язки та співвідношення між різновидами розколу, породжуваними ними конфліктами (культурними, глибоко ціннісними, класовими, партійними), рівнем економічного розвитку держави та її політичною стабільністю. Так, він вважає, що “культурні або глибокі ціннісні конфлікти набагато характерніші для країн, що розвиваються, із хитливим державним устроєм” [Ліпсет, 1972: с. 214]. Для цього ж типу держав найбільш характерні класові та партійні конфлікти. Можна сказати дещо по-іншому: присутність класового розколу, а також класового конфлікту, за Ліпсетом, багато в чому залежить від соціальної структури та політичної усталеності держави.

Викладені ідеї Ліпсета не тільки стосуються розуміння розколу, а й за такого розуміння розколу другого різновиду тією чи іншою мірою дають розуміння нових соціальних рухів як нових соціальних конфліктів, а також формування “нових соціальних груп”. Інакше кажучи, розкол другого різновиду виникає на базі й за умови формування в суспільстві “нових соціальних груп” і являє собою варіант або форму нового соціального конфлікту, особливо у зв’язку з новими соціальними рухами. Крім того, такого штибу “нова категорія” і новий інструментарій у сфері дослідження конфліктів можуть сприяти розв’язанню проблеми 1.

У соціологічній літературі чимало уваги приділялося і приділяється як “старим”, так і “новим” соціальним рухам і їхньому зв’язку як зі “старими”, так і з “новими” соціальними конфліктами.

Наприклад, відомий французький соціолог, директор Центру соціологічних досліджень у Вищій школі соціальних наук у Парижі, Ален Турен свого часу (1984) стверджував, що соціальний конфлікт матеріалізується в соціальних рухах. Проте його трактування останніх видається дещо неоднозначним. Так, він пише, що “суспільний рух — це конфліктна дія, через яку культурні орієнтації, поле історичності трансформуються у форми громадської організації, визначені одночасно спільними культурними нормами і відносинами соціального панування” [Турен, 1998: с. 87]. При цьому, з одного боку, Турен наголошує, що суспільний рух є дією суб’єкта, “культур-

но зорієнтованою і соціально конфліктною дією деякого суспільного класу, що визначається позицією панування або залежності в процесі привласнення історичності, тобто тих культурних моделей інвестиції, знання і моралі, стосовно яких він сам зорієнтований” [Турен, 1998: с. 89]. Але, з іншого боку, Турен зводить суспільний рух до його *суб’єктів*, “дієвців, протиставлених один одному відносинами панування і конфлікту”, що мають “однакові культурні орієнтації” та ведуть боротьбу за “суспільне управління... культурою і диктованими нею формами діяльності” [Турен, 1998: с. 20]. При цьому він зазначає, що поняття “суспільний рух” — нове стосовно всього того, що ми могли б назвати суспільними силами, “в рамках еволюції (сили прогресу або спротиву прогресу) або функціонування даної системи” [Турен, 1998: с. 41]. І нарешті, Турен стверджує, що між поняттями суспільного руху і *класу* існує істотна близькість. Але, зазначаючи, що в рамках його теорії “бажаніше говорити про суспільні рухи, а не про суспільні класи” [Турен, 1998: с. 9], сам він доволі часто замість поняття “суспільні рухи” використовує категорію “класи”.

Місцем або предметом нового соціального конфлікту і нових соціальних рухів стає не організація праці, а виробництво потреб. У цьому принципова відмінність їх від колишніх соціальних рухів, першою чергою від робітничого в будь-яких його формах. Робітничий рух не був цілком громадським, він у багатьох країнах був підпорядкований політичній дії, пов’язаній з ідеєю революції, тобто насильницького завоювання державної влади. Тому коли говорять про нові суспільні рухи, не можна порівнювати їх із робітничим рухом.

Сьогодні “суспільні рухи можуть розвиватися незалежно від політичних дій і характеризуються передусім тим, що є суто соціальними” [Турен, 1998: с. 164]. У цьому їхня специфіка і новизна, тому необхідний їхній союз із рухами культурними. Акцентування ними політичних проблем являє собою прояв їхньої слабкості, тоді як у політизації робітничого руху полягала його сила.

Нові суспільні рухи відрізняються від старих не тільки за своїм характером (рушійними силами), а й за своїми формою та завданням. Вони втілюються в групі осіб, які формують громадську думку. Новий суспільний рух, на відміну від робітничого руху, може бути несконцентрованим (тоді як сила робітничого руху полягає в концентрації), а розпороченим, і в цьому може бути його сила.

Робітничий рух, як і багато інших попередніх рухів, діяв заради майбутнього, а “сьогоднішні суспільні рухи — в ім’я реалізації “уже сьогодні” наявного у них образу соціального життя”.

Попередні суспільні рухи традиційно розглядалися тільки як підготовчий етап революції. Вони сприймалися “як історичні агенти прогресу, розуму і науки, і революції, взятої як знищення ірраціональності традицій та привілеїв і заснування суспільства, керованого за своєю природою законами функціонування й еволюції” [Турен, 1998: с. 196]. Натомість нові соціальні рухи спрямовані не на здійснення революції, а на досягнення демократії, обмеження всевладдя держави в рамках даного суспільства, на його перетворення завдяки контролю, управлінню і створенню нових культур-

них моделей. У нових рухів “протест перебуває на глибшому рівні культурних цінностей” [Турен, 1998: с. 187]. Власне кажучи, нові суспільні рухи більш прямо, ніж попередні, ставлять під питання цінності культури та суспільства і ґрунтуються не лише на соціальних, а й на інтелектуальних та етичних переконаннях.

У результаті нові соціальні рухи виявляються дедалі більш автономними стосовно політики та політичних вимог, але разом із тим посідають центральне місце як фундаментальна умова демократичного політичного життя.

Слід також зазначити, що старі рухи, особливо робітничий, були, по суті, інструментальними, тобто використовувалися як інструмент тією чи тією політичною силою для досягнення своїх цілей і реалізації політичних завдань. Натомість нові рухи передусім є експресивними, слугують прикладом поведінки та дії для інших політичних і соціальних сил, намагаючись створити такі відносини між суб'єктами, в яких би жоден з них не диктував іншому смисл і форми поведінки.

Важливо наголосити, що, на думку Турена, у рамках ідей про нові соціальні рухи відбувається актуалізація і постає необхідність розв'язання проблеми самоврядування. Зокрема він пише, що вже зараз, “оскільки ідея самоврядування заступила місце ідеї організації, природно, що тема самоврядування заступає місце теми соціалізму, тобто робітничого контролю організації праці” [Турен, 1998: с. 156]. Звідси розв'язання багатьох актуальних проблем, особливо тих, що стосуються конкретних людей з їхніми конкретними інтересами, необхідно змістити із загальнонаціонального на регіональний і місцевий рівень.

У новому суспільстві сферу (об'єкт, об'єкти) соціального конфлікту не можна чітко визначити, тоді як раніше це були земля, права і свободи громадянина, справедлива винагорода трудящих тощо. Крім того, розмиваються й межі сторін конфлікту. Одним із його суб'єктів є влада як така, у деяких формах присутня також у громадянському суспільстві й нових соціальних рухах.

Велику увагу соціальним рухам у своїй творчості приділяв І.Валерстайн. У своїх наукових працях він поділяв їх на дві групи. Перша група — рухи революційні, антисистемні або водночас антисистемні й революційні рухи [Валерстайн, 2008: с. 24, 25]. Ще 1975 року він говорив про їх піднесення, але пізніше змінив свою позицію. З його погляду, ці рухи виникали у період 1789–1989 років; їхня історія знала як гігантські тактичні успіхи, так і гігантські стратегічні поразки. “Питання полягає в тому, чи виникне невдовзі нова когорта антисистемних рухів, яка розробить нову стратегію, достатньо сильну і гнучку для здійснення вирішального впливу на розвиток у період 2000–2025 років” [Валерстайн, 2003: с. 48]. Ці рухи формувалися на базі так званих небезпечних класів і мали три різновиди: соціал-демократію на Заході, комуністичний рух на Сході і рухи національного звільнення на Півдні.

Друга група соціальних рухів — “нові суспільні рухи”, іноді їх Валерстайн називає “альтернативними”. Вони почали виникати в основному в Європі, після 1968 року, події якого Валерстайн визначає як “усесвітню революцію”, “світову революцію” тощо. Проблемама нових рухів стали куль-

турний націоналізм “меншин”, фемінізм, екологія тощо. Характеризуючи їх, Валерстайн пише: “...це набір партій і рухів, які вічно еволюціонують та у виголошеному вигляді являють собою наступників революції 1968 року: партії “зелених”, феміністські рухи, рухи пригноблених етнічних і расових так званих меншин, рухи геїв і лесбіянок, а також те, що можна назвати низовими комунітарними рухами (base community movements)” [Валерстайн, 2003: с. 201].

Слід зазначити, що іноді нові соціальні рухи Валерстайн визначає і як “нові антисистемні рухи”, тим самим надаючи такому розумінню смисл, багато в чому близький до розуміння Ліпсетом рухів типу “релігійних партій”, що представляють розкол другого різновиду.

Однак якщо для Ліпсета термін “розкол” уже мав строго науковий характер і був науковою категорією, то для Валерстайна цей термін не був категорією, а становив радше образ, наукову метафору. Замість терміна “розкол” Валерстайн вживав інші. Наприклад, він пише: “Політична структура з абсолютною свободою для верхньої половини може стати для нижньої половини найефективнішою формою гноблення, яку тільки можна уявити” [Валерстайн, 1995б: с. 72]. А потім додає: “Сама можливість індивідуальної вертикальної мобільності, яку Америка запровадила і закріпила і яку запозичив згодом цілий світ, є одним із найбільш ефективних механізмів підтримання напіввільного і напіврабського суспільства. Вертикальна мобільність виправдовує існування *соціальної поляризації* (курсив наш. — Ю.П., В.К.). Вона знижує напруження шляхом ліквідації потенційних лідерів протесту низів, одночасно надаючи міраж потенційного просування вперед тим, хто залишився позаду” [Валерстайн, 1995б: с. 72]. З цих висловлень видно, що Валерстайн використовує при фіксації ситуації об’єктивного розколу суспільства не термін “розкол”, а термін “соціальна поляризація”.

Інтерпретуючи ідеї фундаторів марксизму, Валерстайн у цьому конкретному випадку, але не завжди, воліє використовувати термін “поляризація”, а не “розкол”. Так, він пише: “Маркс надає чимале значення феномену поляризації, що розуміється у двоякому смислі. З одного боку, Маркс наполягає на тенденції до економічної поляризації, зубожіння, під яким він має на увазі, що бідні стають біднішими, а багаті — багатшими. З іншого боку, він також намагається аналізувати соціальну поляризацію, під якою він має на увазі, що кожен стає або буржуа, або пролетарем, а всі проміжні і важкокатегоризовувані групи зникають” [Валерстайн, 2003: с. 212].

З наведених висловлень можна зробити низку висновків. По-перше, Валерстайн вживає терміни “поляризація”, “роз’єднання”, “розмежування”, “розкол” як близькі або тотожні. По-друге, критикуючи в наведеному вище смислі марксизм, Валерстайн указує на його недостатність у рамках дослідження сучасних соціальних конфліктів і цим актуалізує розглядувані авторами проблеми. Конкретніше він пише: “Уявлення про те, що всередині капіталізму єдиним фундаментальним конфліктом є конфлікт між працею і капіталом і що всі інші конфлікти, в основі яких лежать відмінності за статтю, расою, етнічністю, сексуальною орієнтацією тощо, всі вторинні, похідні чи атавістичні й більше не поділяються більшістю” [Валерстайн, 2003: с. 200].

Утім, подібні ситуації, коли замість терміна “розкол” використовують інші, близькі чи тотожні, поки доволі часто трапляються у науковій літературі. І це актуалізує проблему 2, а саме проблему розуміння феномену розколу і питання про те, що таке розкол.

Джерела

Валлерстайн И. Америка и мир: сегодня, вчера и завтра / И. Валлерстайн // Свободная мысль. — 1995а. — № 2. — С. 66–75.

Валлерстайн И. Америка и мир: сегодня, вчера и завтра / И. Валлерстайн; пер. с англ. Ю. Белая; под ред. Г. Дерлугьяна, В. Бушуева // Свободная мысль. — 1995б. — № 4. — С. 67–77.

Валлерстайн И. После либерализма / Иммануэль Валлерстайн; пер. с англ.; под ред. Б.Ю. Кагарлицкого. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 256 с.

Валлерстайн И. Модернизация: мир праху ее / Иммануил Валлерстайн; пер. с англ. Андрея Малюка // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 2. — С. 21–25.

Глухова А.В. Конфликт: сдача Бреды или конструктивное разрешение? / А.В. Глухова // Социологические исследования. — 2001. — № 2. — С. 144–149.

Глухова А.В. Еще раз про конфликт / А.В. Глухова // Социологические исследования. — 2003. — № 8. — С. 149–152.

Глухова А.В. Политическая конфликтология перед вызовами глобализации / А.В. Глухова // Социологические исследования. — 2005. — № 8. — С. 100–106.

Дмитриев А.В. А.В. Глухова. Политические конфликты: основания, технология, динамика. / А.В.Дмитриев // Социологические исследования. — 2001. — № 6. — С. 145–146.

Липсет С.М. Политическая социология / Сеймур Мартин Липсет // Американская социология: перспективы, проблемы, методы / сокр. пер. с англ. В.В. Воронина, Е.В. Зиньковского. — М.: Прогресс, 1972. — С. 203–219.

Липсет С. Третьего пути не существует (Перспективы левых движений) / С. Липсет // Политические исследования. — 1991. — № 6. — С. 19–39.

Мартинелли А. Рынки, правительства и глобальное управление : Доклад XV конгрессу ; ч. 1 / А. Мартинелли ; пер. Н.В. Романовского // Социологические исследования. — 2002. — № 12. — С. 3–14.

Мартинелли А. Рынки, правительства, сообщества и глобальное управление : Доклад XV конгрессу ; ч. 2 / А. Мартинелли ; пер. Н.В. Романовского // Социологические исследования. — 2003. — № 1. — С. 16–28.

Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? / А. Мартинелли ; пер. Н.В. Романовского // Социологические исследования. — 2009. — № 1. — С. 5–15.

Серебрянников В.В. Социология войны / В.В. Серебрянников. — М.: Ось-89, 1998. — 320 с.

Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен ; пер. с франц. Е.А. Самарской. — М.: Научный мир, 1998. — 204 с.

Шульга А. Структура и борьба символических универсумов / Александр Шульга // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2014. — № 3. — С. 116–130.